

ПРАВО

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 322:261.7(477.8) “1920/1930”

*Андрусишин Б. І.
доктор історичних наук, професор,
декан факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

*Бондаренко В. Д.
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри культурології факультету
філософської освіти і науки
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

МОДЕЛЬ НОВОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ СТОСУНКАХ НА ПРИЄДНАНИХ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (20-30-і рр. ХХ ст.)

Розглядається державна політика Польщі, Чехословаччини, Румунії та СРСР щодо релігійних конфесій Західної України у 20-30-і рр. ХХ ст. Простежено зміни зовнішнього права церков у залежності від релігійної політики правничих режимів, розкривається механізм реалізації радянської моделі державно-церковних відносин.

Ключові слова: *Державно-церковні відносини, Друга Річ Посполита, Українська греко-католицька церква, Російська православна церква, Галичина, Волинь, Закарпаття, Чехословаччина, Буковина, Румунія, радянська влада 1939–1941 рр., митрополит Андрей Шептицький, Українська РСР.*

Проблема ролі церков у політико-правовій сфері, етногенезі української нації, боротьбі за відновлення української державності, державно-церковні відносини на українських землях, що опинилися після закінчення Першої світової війни у складі СРСР, Другої Речі Посполитої, Чехословаччини та Румунії вивчалася багатьма науковцями України.

У філософській, історичній, релігійній і меншою мірою правничій літературі присутній академічний дискурс з проблем нормативно-правової основи для здійснення

своїї державно-бюрократичної діяльності перелічених вище держав. Релігійні організації розглядаються як своєрідні “Хранителі української ідентичності”.

Історіографія державно-церковних відносин періоду 20-30-х рр. ХХ ст., світовими війнами, коли значна частина українських етнічних земель опинилася у складі чотирьох іноземних держав є складним і різноплановим явищем. Її можна поділити за проблемно-хронологічним принципом (українського зарубіжжя, радянська, сучасна вітчизняна), хоч така класифікація досить умовно відбиває рамки проблеми. Праці дослідників поділяються (крім радянських) ще й за конфесійною ознакою.

Окремі сюжети означеної нами проблеми висвітлені у працях українських авторів християнсько-консервативного напрямку 20-30-х років ХХ ст., представлені у науковому доробку наукових та політичних діячів української діаспори та Галичини: В. Заїкіна, В. Залозецького, М. Козака, М. Кочубея, І. Кривецького, І. Крип'якевича, В. Кучабського, В. Липинського, О. Назарука, С. Томашівського, Г. Хонищина. Зарубіжні та вітчизняні дослідники, які тяжіли до католицького напрямку (Б. Боцюрків, А. Великий, О. Кравченко, Г. Лужницький, С. Мудрий, І. Нагаєвський, І. Хома та ін.), торкаючись питань державно-церковних відносин, розглядають їх через роль Української греко-католицької церкви у національно-визвольному русі того часу. Історики церкви православного спрямування, поділяючись за приналежністю до української та російської гілок єдиної християнської церкви (Л. Гузар), відрізняються толерантністю і виваженістю в оцінках (І. Власовський), або займають позицію суголосну своїй конфесії.

Значну увагу проблем державно-церковних відносин приділяли зарубіжні українські дослідники, галицькі вчені міжвоєнної доби (С. Баран, М. Чубатий, І. Гриньох, І. Лисяк-Рудницький та ін.)

З позицій “греко-католицизму” до висвітлення церковно-релігійної тематики долучалися сучасні дослідники Л. Гентош, Г. Цвенгрот, Г. Гладка, Я. Заборовський, О. Красівський, В. Марчук, І. Пилипів та ін.

Концепції українського державотворення в українській суспільно-політичній і правовій думці I пол. ХХ ст. торкалися Б. Андрусишин, В. Бондаренко, Л. Галуха, Н. Горяча, Т. Євсєєва, А. Зінченко, О. Ігнатуша, О. Купранець, О. Лисенко, В. Лісовий, В. Масненко, М. Москалюк, О. Реєнт, А. Стародуб, В. Ульяновський, М. Швагулак, М. Шкаровський та ін.

Найбільш наближеними до дослідження проблеми державно-церковних відносин є розвідки С. Здіорука, А. Слободяна, колективна праця А. Колодного і Л. Филиповича та ін. І. Яцишин висвітлює роль митрополита А. Шептицького у розвитку в Західній Україні парламентаризму і становленні політичної нації.

Окремих аспектів теми торкаються і сучасні польські дослідники. Вплив Української греко-католицької церкви і зокрема ролі митрополита А. Шептицького на політичне життя Галичини з початку ХХ ст. до початку Другої світової війни проаналізували Р. Вапінський, Я. Колбушевський, С. Патрач, С. Стемпень та ін.

Однак, незважаючи на значний масив філософської, історичної, релігійної літератури у якій висвітлювалися аспекти державно-церковних відносин, чого не можна сказати про історико-правові дослідження, багато аспектів проблеми висвітлені фрагментарно, або залишилися поза увагою.

Релігійне життя у міжвоєнний період в Галичині та Західній Волині, що, відповідно до положень Ризького миру 1921 р., увійшли до складу Польської держави, а також на Буковині і в Закарпатті, що належали на той час Румунії та Чехії, розвивалося хоч і не безпроблемно, але зовсім на інших засадах, ніж в УРСР.

Серед перелічених країн найбільш благополучними видаються відносини, що склалися в українських церковних формувань з владою Чехословаччини. Православні українці, які проживали на територіях, що відійшли до Чехословаччини, підпорядковувалися Сербському патріархові і з урахуванням лояльної політики уряду в релігійному питанні могли вільно розвивати своє релігійно-церковне життя. Дещо складнішою виявлялася тут доля українських греко-католицьких церковних утворень, що ще у міжвоєнний період відчували на собі наслідки діяльності будапештського уряду, який, як відомо, у складі Австро-Угорщини, як двоцентральної у політичному та культурному відношеннях держави, докладав значних зусиль до поєднання життя різних народів цієї частини в єдине ціле. Натомість Чехословацька Республіка надала українському Закарпаттю певну автономію, в тому числі і у питаннях духовно-релігійного життя. У 1922 р. до Праги і Відня перемістився Український Вільний Університет, що перейняв ініціативу інтелектуально-культурного осередку українства в західних землях від утвореного в 1921 р. у Львові Таємного Львівського університету, що був заборонений владою у 1925 р. Під Прагою знайшла свій осідок Сільськогосподарська академія. В зазначений період завдяки нормальному стану у сфері державно-церковних відносин на території українського Закарпаття та в інших місцевостях, де компактно проживали українці і діяли їхні церкви, духовно-релігійне життя носило добре організований і всебічно розвинений характер.

За нових умов, що виникли внаслідок Першої світової війни, спроби штучної мадяризації українського населення Закарпаття призвели до прямо протилежних наслідків. У протистоянні католиків з православними останні (від католиків у православ'я перейшло близько 100 тис. вірних) [11; с. 468], отримали відчутну перевагу, що призвело до практичної відставки греко-католицького єпископа Антонія Паппа, який уособлював собою позицію змадяризованого греко-католицького духовенства та зміни його у 1924 р. на посаді Мукачівського єпископа владикою Петром Габеєм – більш поміркованим церковним діячем з чітко вираженими національно-релігійними переконаннями. Подібні зміни відбулися і в Пряшевській греко-католицькій єпархії без помітної участі держави і влади.

Більш настирливу позицію щодо православних Буковини провадила влада Румунії, однак і тут справа більшою мірою обмежувалася адміністративно-церковним підпорядкуванням православних церковних структур краю центральному церковному проводу, повним застосуванням румунської мови в богослужбовій практиці, відповідними змінами у підготовці кадрів духовенства, видавничій політиці тощо.

Після закінчення Першої світової війни у всіх вітчизняних конфесій на українських землях у складі Другої Речі Посполитої розпочався складний період відносин з державою. До наукового висвітлення проблеми дослідники ввели в обіг факти переслідування авторитарним режимом Польщі українських конфесій, тощо (С. Макарчук, В. Борщевич та ін.)

Польська держава, як і Чехословацька Республіка та Румунія будували свою політику щодо українських церков з урахуванням багатоцільового досвіду сусідства з

українцями та, виходячи з актуального політичного моменту, що виник за результатами Першої світової війни і появи на політичній карті світу більшовицької держави. Іван Власовський, порівнюючи ситуацію, що склалася в Українській Православній Церкві у стосунках з Радянською владою та владою відродженої Речі Посполитої, писав, що "... коли відроджена Українська Православна Церква на Великій Україні повинна була мати діло з безбожною державною владою, що тільки для ока людського декретувала відокремлення Церкви від держави, почавши відразу Церкву переслідувати, грабувати і нищити, то національно-державному українському рухові на Північно-Західній Україні під Польщею суджено було мати діло з державною владою християнською, при якій Церква не була відокремлена від держави, але де влада та була обтяжена традиційним католицьким насліддям, далеко не доброзичливим до православ'я і Православної Церкви" [1; с. 7].

Специфічний характер державно-церковних відносин, що склалися у межах Польської держави між тамтешньою владою і українськими церквами, стосувався значної маси українства, що сягала близько 3,8 млн. осіб і мала довготривалі і дуже різні за своїм значенням наслідки як для українсько-польських стосунків, так і для розвитку національно-церковного руху в усій Україні.

Довготривала боротьба Російської імперії з Польською державою за українські землі та за духовно-релігійне панування в них з відродженням Польщі зразу ж визначила дискурс її державно-церковної політики щодо українських церков, які діяли на її території.

Що стосується православних українців, то польська влада однозначно підтримувала усі починання, пов'язані із їхнім відходом від Москви як духовно-релігійного центру, що віками прагнув здійснювати патронат над церковно-релігійним життям православних в Україні. І якщо в попередні історичні періоди ця діяльність польської влади зводилася до спроб насильницького окатоличення православних, то відроджена в ХХ ст. Польська держава пішла по шляху унезалежнення православних, які проживали на її території, всіляко запобігаючи політичним, культурним та релігійним впливам на них з боку інших церков і держав.

Цьому активно сприяв і поточний історичний момент, пов'язаний як із наслідками Першої світової війни, так з нищенням більшовиками Церкви в Радянській Росії. У вересні 1921 р. митрополит Варшавський Юрій (Ярошевський) за погодженням з польським урядом отримав від патріарха Тихона призначення бути патріаршим екзархом Православної Церкви в Польщі з правом обласного митрополита. І хоча ще тривалий час організація внутрішнього управління Православної Церкви у відродженій Польщі не врегульовувалася з вини самої держави, регулювалася т. з. Тимчасовими Правилами про відношення Уряду Речі Посполитої до Православної Церкви в Польщі, що побачили світ у січні 1922 р. і давали державі значні можливості для маніпулювання церквою, уже восени 1921 р. міністром віросповідань і освіти Польщі М. Ратаєм було заявлено, що польський уряд не уявляє собі іншого управління православної Церкви в Польщі, як на засадах автокефалії.

Така спрямованість державної політики щодо Церкви дала можливість останній, починаючи з квітня 1925 р. утворити Комісію для перекладу Святого Письма та Богослужбових книг українською мовою, а з вересня 1929 р., системно підійти до

запровадження української мови в релігійно-церковному житті.

Дальшу українізацію православної церкви підштовхнув православний науковий з'їзд у Луцьку, що відбувся 5-6 червня 1927 р.

Після загибелі митрополита Юрія (Ярошевського) на Варшавську митрополичу кафедру було обрано архієпископа Волинського Діонісія (Валединського), котрий посів цю посаду за благословенням Вселенського патріарха. Уряд Польщі підтримав цей крок православних ієрархів, що і поклато початок практичної реалізації зміни канонічної юрисдикції та статусу Православної Церкви у Польщі. Вже 13 листопада 1924 р. був оприлюднений томос Вселенської Царградської патріархії про визнання Православної Церкви в Польщі Автокефальною. Польський уряд всіляко підтримував подібні устремління православних українців.

Особливу роль у питанні стабілізації становища та розвитку Православної Церкви в Польщі відіграв маршал Й. Пілсудський, за часів правління якого Церкві хоч і не вдалося вирішити ряд важливих для неї питань, однак здобутки в її житті були очевидними. Після його смерті у травні 1925 р. частина політичного керівництва Польщі виступила з ідеєю перегляду політики держави щодо національних меншин на користь їхньої асиміляції до польського суспільства.

Реалізація цієї політики проходила в найбрутальніших формах із застосуванням сили, руйнуванням православних святинь, найрізноманітніших обмежень побутового характеру. Вона була покликана повернути православних українців до римо-католицизму і в такий спосіб радикально зменшити вплив православ'я на прикордонних з Союзом РСР землях та зміцнити міждержавні кордони кордонами культурними.

Польський уряд побоювався, що українізація православної церкви допоможе утворенню єдиного фронту греко-католиків і православних під гаслами національного відродження українців – пише В. Литвин, [12; с. 551]. Не захищена, подібно до греко-католиків, конкордатом між Римом і Варшавою, православна церква з 1937 р. стала об'єктом атак з боку уряду і польських націоналістичних організацій на “кресах”. Розгорнулася кампанія “ревіндикації”, тобто примусового навернення православних до католицизму. За червень та липень 1938 р. на Холмщині було зруйновано 112 церков, у тому числі багато старовинних споруд XII – XVI ст. У 1914 р. тут діяло 389 православних храмів, а в 1939 р. залишився тільки 51 храм.

Однак ця широка акція, що ще більшою мірою поглибила недовіру та ворожість між українцями і поляками не дала очікуваного результату, Тому частина політичних сил, які обстоювали насильницьку асиміляцію українців і білорусів до польського суспільства, виступила з ідеєю насадження польського православ'я як політичного інструменту такої асиміляції. З цією метою було висвячено двох “польських православних єпископів”, а відповідним Декретом Президента Польщі та Розпорядженням Ради Міністрів, що побачили світ у листопаді та грудні 1938 р., Православна Церква в Польщі почала іменуватися Польською Автокефальною Православною Церквою. Ці документи не проходили розгляду Сеймом та Сенатом фактично, як і вся політична лінія на асиміляцію українців, спрацювали проти єдності польського суспільства напередодні історичних випробувань, що чекали його з початком Другої світової війни.

Українці-греко-католики також зазнавали в цей період суттєвих обмежень з боку Польської держави. Після двох з половиною років ув'язнення російським царським урядом у роки Першої світової війни митрополит Андрей Шептицький, який після звільнення внаслідок Лютневої революції 1917 р. повернувся у Галичину і з головою поринув у роботу, пов'язану із утворенням і зміцненням Західноукраїнської Народної Республіки у 1918–1919 рр. був інтернований польським урядом, а у вересні 1923 р. заарештований знову, а Польські шовіністичні кола навіть винесли йому смертний вирок. Вивезений з України у глиб Польщі, він зумів повернутися до Львова лише після втручання Папи Римського [13; с. 163].

Однак загальне тло діяльності українських греко-католиків на територіях, що відійшли до Польщі, визначалося умовами конкордату між Апостольською Столицею та Польщею, що був укладений 10 лютого 1925 р. Завдяки цьому документу було "...зрівняно всі обряди перед державним і церковним правом, забезпечено право на свободу організації, життя, праці, духовних служінь українцям-католикам, які були поставлені на канонічно правову площину з такими самими вольностями з боку держави, як ін. обряди" [11, с. 466].

Польська держава могла впливати на формування греко-католицької ієрархії лише за умови доведених політичних мотивів своєї незгоди з рішенням церкви. Для аналогу польського уряду юрисдикція митрополита була обмежена тільки Галичинною, відповідно уніанти (росіяни й українці) поза межами Галичини підпадали під юрисдикцію західного польського єпископа, оскільки згідно укладеного конкордату Ватикан не міг призначати для них єпископа з належного йому юрисдикційного владою (Ординарія), а тільки візита [2, с. 282].

Водночас держава також відкривала для українців-греко-католиків великі можливості в галузі організації релігійного навчання та виховання населення, підготовки кадрів духовенства. В цей період було відтворено роботу мережі греко-католицьких духовних навчальних закладів, на вершині якої постала Богословська академія у Львові, що виросла у міжвоєнний період у політичний та духовно-інтелектуальний осередок розвитку галицького українства. Відновили також свою роботу чернечі ордени греко-католиків, діяльність яких була зруйнована в роки Першої світової війни, в революційний та пореволюційний періоди.

З початком Другої світової війни існуюча в західноукраїнських землях модель державно-церковних відносин зазнала радикальних змін. З політичної карти Європи зникла Польська держава, що була захоплена фашистською Німеччиною, а західноукраїнські землі, що входили до її складу, були зайняті радянськими військами.

Входження Західної України до складу УРСР і СРСР внесло кардинальні зміни на релігійну сферу цих регіонів. Детально висвітлено означену нами проблему на матеріалах Прикарпаття [3], Буковини [4], Закарпаття [5]. Значна увага у дослідженнях приділена УГКЦ. Державно-церковні відносини цієї релігійної конфесії вивчали В. Пашенко [6], С. Кокін [7,8], В. Сергійчук [9].

Радянська влада з самого початку почала демонструвати свою непримириму позицію щодо релігії та церкви у краї. Вона реалізувалася у різний спосіб – через непомірне оподаткування парафіяльних церков і духовенства, вилучення церковних та монастирських земель, відбирання парафій у неугодних новій владі священників, секуляризації школи та культурно-просвітницьких установ тощо. Така позиція

держави щодо релігії, Церкви та віруючих проявилася уже під час проведення Народних Зборів Західної України, де критика Церкви та духовенства була вложена в уста делегатів цього представницького форуму. Відтак вона почала негайно втілюватися в життя.

Позиція влади у питанні її ставлення до Церкви була такою, що жодна з діючих у Західній Україні релігійних організацій не отримувала ні найменших пільг чи полегшень. Сила державної машини була спрямована у першу чергу проти Греко-Католицької та Православної церков як двох найбільших релігійно-духовних потуг краю, які до того ж мали чітко сформульовану позицію у справі захисту національних інтересів.

Що ж до різниці у ставленні влади до цих церков, то вона полягала лише у різних темпах інтеграції православних і греко-католиків Західної України до духовно-культурного простору СРСР, в якому Церква практично не відігравала на той час ніякої ролі, поскільки була вщент знищена ще у попередні періоди. Влада, безумовно, уже тоді мала наміри щодо приєднання українських греко-католиків до Руської Православної Церкви, однак чіткого плану дій щодо здійснення цієї акції у неї на той час не було. Тому щодо УГКЦ вона обмежилася ідеологічним та економічним тиском на цю церкву, а дещо пізніше репресіями проти священства і вірних Греко-Католицької Церкви. Глава УГКЦ митрополит Андрей Шептицький активно протестував проти таких дій влади, однак остання неухильно здійснювала свій план включення краю в систему суспільно-політичного устрою СРСР [10, с. 28-32].

Ще задовго до приходу у Західну Україну комуністичної влади митрополит Андрей Шептицький у своєму Пастиревському посланні до духовенства та вірних щодо переслідування Церкви та пересторогою перед безбійністю (1932 р.) писав: “Іде на нас світова революція, що вже загорнула великі області світа. Вона принесе нам передусім безоглядне переслідування для Христової Церкви... Многих із нас жде, певно, в’язниця, муки і смерть... Мусимо бути готовити ту жертву в даній хвилі прийняти і пролляти за Церкву і нарід” [14, с. 65]. Митрополит вважав СРСР розсадником абсолютного зла, яке проявляється у масовому переслідуванні певних людей. Молодшого брата А. Шептицького Лева з дружиною енкаведисти розстріляли на подвір’ї батківської хати. До “ворогів народу” був віднесений і сам митрополит Андрей завдяки його авторитету на міжнародній арені влада не наважилася знищити главу Української греко-католицької церкви. Вони 22 грудня 1939 р. партком внутрішніх справ І. Серов підписує спеціальну директиву “Про агентурно-оперативну роботу по релігійникам у Західній Україні”, якою доручається розробляти середовище релігійних конфесій і “максимально використати архіви польської розвідки й політичної поліції для виявлення й арешту їх агентів серед духовенства й релігійного активу” (митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.).

Вже через три місяці після приходу більшовицької влади на західноукраїнські землі, розпочинається відкритий наступ на УГКЦ, інші конфесії.

Н. Стоколос наводить цифру 550 тис. осіб вивезених у 1939–1941 рр. з території колишніх Волинського, Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств. Досі невідомо, пише дослідниця, скільки серед них було священнослужителів, представників української громадськості, які постраждали через свої релігійні

переконання, але наводить приблизні дати, що до 22 червня 1941 р. на колишній польській території було заарештовано 53 священники, 10 з яких пізніше звільнили, 37 пропали, а 6 померли чи були розстріляні [16, с. 293].

Паралельно із знищенням духовенства творився його негативний суспільний імідж, культивувалася думка про безперспективність священницької діяльності, що наносило удар по духовних основах суспільства.

Із державно-релігійного життя витіснялися богослужіння, проповіді, єпархіальне діловодство українською мовою, яка замінялася церковнослов'янського з російською вимовою. Поступово набирали поширення репресії – ув'язнення, депортації, розстріли осіб небажаних для режиму, серед яких значну частину становили служителі культу.

Одним із відчутних ударів по авторитету церкви та західноукраїнських землях став указ Президії Верховної Ради УРСР від 14 квітня 1940 р. “Про реєстрацію актів громадянського стану у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській та Тернопільській областях УРСР” згідно з якого священнослужителі зобов'язувалися передати усі церковні книги фіксації актів громадського стану населення відповідним державним органам.

Комуністичний режим спланував і проводив нову державно-церковну лінію щодо Західної України. РПЦ мала розширити сферу свого впливу на всю її територію маючи за мету підпорядкувати собі і Українську Греко-католицьку церкву. Тактичні через возз'єднання уніатів з Православною церквою. Зміна юрисдикції (підпорядкування Московській патріархії православних громад західноукраїнського регіону стала результатом нових політичних реакцій пов'язаних з початком Другої світової війни, знищенням польської державності та включенням її колишніх “східних кресів”, де проживало переважно українське православне населення до складу СРСР) [16, с. 292-295]. Радянський режим використав православну ієрархію та Московську патріархію, яка сама зазнала жорстоких переслідувань і репресій від нього ж дещо раніше. Це являло собою, – пише Н. Стоколос, “по суті, повернення дореволюційного, самодержавного зразка відносин Російської православної церкви і держави, за яких перша була одним із важливих засобів здійснення політики світської влади та її своєрідною заручницею”.

Що ж до православних в західноукраїнських землях, то їхнє підпорядкування Московській патріархії здійснювалося за допомогою РПЦ з першого дня встановлення нової влади в західних областях України. Спочатку цю місію виконував керуючий справами Московської патріархії архієпископ Дмитровський Сергій (Воскресенський), а згодом, з березня 1941 року, один із чотирьох ієрархів РПЦ, які продовжували діяти на території колишнього СРСР, архієпископ Миколай (Ярушевич), призначений спочатку митрополитом Волинським, екзархом Московської патріархії на західні області України і Білорусії, а згодом і на всю Україну. Це призначення носило переважно політичний характер і мало на меті пришвидшення процесу відриву православних Західної України від Автокефальної Православної Церкви у Польщі і приєднання її до РПЦ, що розглядалося владою як складова частина інтеграції краю до Союзу РСР. Тут слід зазначити, що не всі українські православні єпископи пішли на цей крок. Зокрема, архієпископ Поліський Олександр (Іноземцев) та єпископ Луцький Полікарп (Сікорський) так і не пішли на контакт із священноначаллям РПЦ, натомість єпископ Олексій (Громадський) здійснив цей крок. Саме ці розходження у підходах

українського єпископату до подій, пов'язаних з утвердженням в західних областях України радянської влади, а відтак і домінування Московської патріархії у подальшому послужили причиною формування і співіснування тут двох православних церков – Автокефальної та Автономної.

У такому стані незавершених трансформацій державно-церковних відносин у приєднаних у 1939 р. до Української РСР землях Церкву застали події радянсько-німецької війни 1941–1945 рр.

Використані джерела:

1. *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – 1966. – Том IV. – Ч. II. – С. 7.
2. *Сергійчук В.* Українські державники: Андрей Шептицький / В. Сергійчук. – В. : ПП Сергійчук М. І., 2015. – 440 с. – С. 282.
3. *Андрухів І.* Суспільно-політичні процеси на території Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст. / І. Андрухів, П. Кам'янський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 364 с.
4. *Яремчук С.* Православна церква на Буковині у радянську добу (державно-церковні відносини) / С. Яремчук. – Чернівці : Рута, 2004. – 352 с.
5. *Данилець Ю. В.* Православна церква в умовах першого року радянської влади на Закарпатті (1944 – 1945 рр.) [Електронний ресурс] / Ю. В. Данилець. – Режим доступу : <http://cyberlensnka.ru/article/npravoslavna-tserkva-v-umovah-pershogo-roku-radyanskoj-vladi-na-zakarpatti-1944-1945-rr/pdf>.
6. *Пащенко В.* Греко-католики в Україні: від 40 років ХХ ст. до наших днів / В. О. Пащенко. – Полтава : [б.в.], 2002. – 615 с.
7. *Кокін С.* Ліквідація УГКЦ. Документи радянських органів державної безпеки : у 2-х т. / С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. – К. : Вид. Сергійчук М. І., 2006. – Т. 1. – 902 с.
8. *Кокін С.* Ліквідація УГКЦ. Документи радянських органів державної безпеки : у 2-х т. / С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. – К. : Вид. Сергійчук М. І., 2006. – Т. 2. – 902 с.
9. *Сергійчук В. І.* Нескорена церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / В. І. Сергійчук. – К. : Дніпро, 2001. – 494 с.
10. Хресною дорогою. Функціонування і спроби ліквідації Української греко-католицької церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках. Збірник документів і матеріалів. – Львів : Видавництво “Місіонер”, 2006. – С. 28-32.
11. *Мудрий Софрон*, владика, ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні. – 4-те вид. – Жовква : Місіонер, 2010. – 544 с. – С. 468.
12. *Литвин В.* Історія України : підручник / В. Литвин. – Київ : Наукова думка, 2010. – 828 с. – С. 551.
13. *Кияк С. Р.* Ідентичність українського католицизму: генеза, проблеми, перспективи : монографія / С. Р. Кияк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 632 с. – С. 163.
14. *Андрей Шептицький.* До вас моє слово. 150 цитат митрополита. До 150-ліття від дня народження. – К., 2015. – С. 208. – С. 65.
16. *Стоколос Н. Г.* Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина ХХ ст.) : монографія / Н. Г. Стоколос. – Рівне : РІС КСУ – ППФ “Ліста – М.”, 2003. – 480 с. – С. 293.

Андрусишин Б. И., Бондаренко В. Д. Модель новой религиозной политики в государственно-церковных отношениях на присоединенных западно-украинских землях (20-30-е гг. XX в.).

Рассматривается государственная политика Польши, Чехословакии, Румынии и СССР в отношении религиозных конфессий Западной Украины в 20-30-е гг. XX в. Прослежено изменения внешнего права церквей в зависимости от религиозной политики юридических режимов, раскрывается механизм реализации советской модели государственно-церковных отношений.

Ключевые слова: *государственно-церковные отношения, Вторая Речь Посполитая, Украинская греко-католическая церковь, Русская православная церковь, Галичина, Волынь, Закарпатье, Чехословакия, Буковина, Румыния, советская власть 1939–1941 гг. Митрополит Андрей Шептицкий, Украинская ССР.*

Andrusyshyn B., Bondarenko V. The model of the new religious policy in church-state relations on the associate Western Ukrainian lands (1920-30-ies).

The public policy of Poland, Czechoslovakia, Romania and the USSR on religious denominations in Western Ukraine of 20-30-ies is viewed. The changes of the law of churches depending on the religious policy of legal regimes is investigated, the mechanism of implementing the Soviet model of the church – state relations is revealed.

Keywords: church-state relations, the Second Commonwealth, Ukrainian Greek Catholic Church, the Russian Orthodox Church, Galicia, Volyn, Transcarpathian, Czechoslovakia, Bukovina, Romania, the Soviet authorities of 1939–1941, Metropolitan Sheptytsky, Ukrainian SSR.

УДК 340.15(477)(091) “18/19”

Вронська Т. В.
доктор історичних наук, с.н.с.,
головний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту інформатики і
права НАПрН України

Пилипчук В. Г.
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
директор Науково-дослідного інституту
інформатики і права НАПрН України

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІХ – ХХ СТОЛІТТІ

У статті на основі всебічного аналізу широкого спектру джерел і наукової літератури висвітлено актуальні проблеми формування і розвитку правових засад запровадження особливих правових режимів – виняткового (у формі “поширеної” або “надзвичайної” охорони), надзвичайного і воєнного стану на українських землях. Проаналізовано особливості, підстави і порядок оголошення вказаних правових режимів, компетенцію органів влади та військового командування, а також характер обмежувальних заходів в умовах різних суспільно-політичних формацій часів російської імперії, національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., радянського періоду, а також з проголошенням незалежності України.

Ключові слова: історико-правові аспекти, особливі правові режими, надзвичайний стан, воєнний стан.

Сучасне розуміння проблем забезпечення національної безпеки і оборони та можливість задіяння правових механізмів запровадження режиму надзвичайного чи воєнного стану, зокрема, в умовах гібридної війни проти України, потребує вивчення відповідного історичного досвіду на українських землях.

Нині заходи щодо захисту державного суверенітету і територіальної цілісності, а також деокупації окремих районів Донецької і Луганської областей здійснюються переважно в рамках антитерористичної операції. Водночас на міжнародно-правовому рівні поняття “конфлікт в Україні” поступово заміщується термінами “російська агресія в Україні” та “анексія українських земель” (Автономної республіки Крим і м. Севастополя). При цьому, в суспільстві активно обговорюється питання стосовно можливості запровадження воєнного стану в окремих районах Донецької та